

Aynisa YULDASHEVA,
O'zDSMI "Vokal" kafedrası dotsenti

BO'LAJAK AKTYORLARNING KASBIY KOMPETENTLIGIDA VOKAL DARSLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak aktyorlarni tayyorlash jarayonida vokal darslarining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Vokal nafaqat musiqiy qobiliyatni rivojlantirish, balki bo'lajak aktyorning nutqi, nafas tizimi va emotsional ifodaviyligini shakllantiruvchi muhim omilidir. Maqolada qo'g'irchoq teatri, dramatik teatr va kino, hamda estrada aktyorlik san'ati talabalarining kasbiy kompetentligida vokal fanining o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, vokal, aktyorlik mahorati, nafas madaniyati, sahna nutqi, san'atlar sintezi.

Аннотация. В данной статье освещаются роль и значение вокальных занятий в процессе подготовки будущих актёров. Вокал анализируется не только как средство развития музыкальных способностей, но и как важный фактор, формирующий речь, дыхательную систему и эмоциональную выразительности будущего актёра. В статье проведен сравнительный анализ специфических особенностей вокала в профессиональной компетентности студентов отделений кукольного театра, драматического театра и кино, а также эстрадного искусства.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, вокал, актёрское мастерство, культура дыхания, сценическая речь, синтез искусств.

Abstract. This article explores the role and importance of vocal training in the training of future actors. Vocals are analyzed not only as a means of developing musical abilities, but also as a key factor in shaping the speech, respiratory system, and emotional expressiveness of future actors. The article provides a comparative analysis of the specific vocal characteristics in the professional competence of students in the puppet theater, drama theater, film, and variety arts departments.

Keywords: professional competence, vocal, acting skills, breathing culture, stage speech, synthesis of arts.

Bugungi kunda zamonaviy teatr va kino san'ati aktyordan serqirralikni talab etmoqda. Ya'ni, aktyor nafaqat sahnada harakatlanishi, matnni ifodali o'qishi, balki o'z ovozi mukammal boshqara olishi, musiqiy asarlarni ijro qilish mahoratiga ega bo'lishi zarur. Bu esa kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismidir. "Competence" inglizcha so'z bo'lib, lug'aviy jihatdan "qobiliyat", ya'ni, amaliyotda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni anglatadi. Kasbiy kompetentlik muta-

xassis tomonidan har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirishni nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarni doimo boyitib borishni, yangi axborotlardan boxabar bo'lishni va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqazo etadi. Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilishdir.

Aktyorning kasbiy kompetentligini bir necha asosiy tarkibiy qismlar bilan tasvirlash mumkin.

U nafaqat iste'dodni, balki doimiy mehnat, bilim va ko'nikmalar majmuini o'z ichiga oladi. Ijrochilik mahorati aktyorning asosiy quroli bo'lib, o'z rolini ta'sirli, personajning turli his-tuyg'ularini chuqur va ishonarli tarzda yaratish, ifodalay olish qobiliyatini belgilaydi. Shu bilan birga, dramatik obraz yaratish, turli janr va qahramonlarning ovoz tembrini, uslubini o'zgartira bilish ham aktyorlik mahorati belgisidir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi qarorlarida madaniyat va san'at yo'nalishidagi ta'lim muassasalarining malakali kadrlar va mutaxassislariga bo'lgan talab va ehtiyojlarini o'rganish, bu borada kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimini yaratish, zamonaviy, ilg'or tajribalardan foydalanish, dunyoning mashhur musiqachilari, bastakorlari ishtirokida ijodiy uchrashuvlar, mahorat darslari tashkil etish, madaniyat va san'at yo'nalishidagi ta'lim muassasalarini o'quv dasturlari va notalar, o'quv qo'llanma va darsliklar, ilmiy-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash"ga e'tibor qaratganlari – madaniyat va san'at ta'limi sifatini yangi bosqichga olib chiqishning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi, sohada raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi [1]. Bu borada, teatr san'atining jamiyat hayotidagi o'rnini oshirish, sahna asarlari orqali yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'usini yuksaltirish va professional aktyorlik maktabini yaratish muhim kasb etadi. Zero, zamon talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash tizimi teatr jamoalarining ijodiy salohiyatini boyitish, an'analarni yangi bosqichda davom ettirish asosiy omildir.

Teatrda kollektivlik asosida turli san'atlar majmuasi yotadi, ya'ni adabiyot, rassomlik, arxitektura, musiqa, raqs san'atlarining yig'indisidan bir spektakl bunyodga keladi. Yuqorida sanab o'tilgan san'at turlarining har biri teatrda alohida san'at emas, balki sahna talabiga binoan har biri aniq vazifani bajaradi. Bu vazifalarning barchasi bir maqsad – teatrni rivojlantirish, spektakl sifatini oshirish uchun qaratilgan. Shuning uchun ham teatr sintez san'at hisoblanadi [2].

Raqs, plastika san'at turlari qatorida vokal san'ati ham teatr va kino aktyori uchun katta ahamiyatga ega. Vokal – bu shunchaki chiroyli qo'shiq kuylash emas, balki kasbiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi universal vositadir. Vokal mashg'ulotlarida aktyorning nutq apparati

mustahkamlanadi. To'g'ri vokal nafasi (diafragma bilan ishlash) sahnada baqirmasdan, jarangdor ovozda gapirish imkonini beradi va bu o'z o'rnida ovoz paychalari tez charchab qolishining oldini oladi. Aktyor uzoq davom etadigan spektakllarda, katta sahnalarda ovozni mikrofonisiz zalning eng oxirigi qatorlarigacha yetkazib berishi, qo'shiq kuylaganda, raqs tushayotgan holatda ham nafasni nazorat qila oladigan ko'nikmalarni aynan vokal darslarida puxta egallaydi. Har qanday spektakl yoki rolning o'ziga xos ichki ritmi bor va bu yerda vokal mashg'ulotlari albatta yordam beradi. Qo'shiq kuylay oladigan aktyor musiqiy pauzalarni va sahna dinamikasini yaxshiroq his qiladi. Ba'zida so'z o'z o'ziga xos qilganda musiqa va qo'shiq yordamga keladi va aktyor qahramonning ichki dramatismini, iztirobini yoki quvonchini qo'shiq orqali, ovozning tembri va ichki holati yordamiga tomoshabinga yetqizib beradi.

Temp va ritmning aktyorlik san'atida tutgan o'rnini, ahamiyati, vazifasiga to'xtalishdan avval ana shu ikki termin haqida ma'lumot berish o'rinli bo'ladi. Ma'lumki, temp (tezlik) va ritm (usul) tushunchasi musiqa olamida paydo bo'lgan. Keyinchalik esa sahna san'ati ijodiyotida ham ularning har ikkisi omadli qo'llanib kelinadi [2]. Musiqiy asarda tezlik (temp) va usul (ritm) asarning xarakteri, kayfiyati va badiiy mazmunini belgilab beruvchi asosiy omillardir. Ularning har biri alohida vazifani bajaradi. Tezlik musiqaning hissiy kuchini belgilaydi, ya'ni, sho'x, hayajonli, jo'shqin, xotirjam, yoki vazminlikni ifodalaydi. Usul esa musiqaning harakat asosi bo'lib, asarning janrini va ichki tuzilishini shakllantiradi. Musiqa yo'nalishlari aynan o'ziga xos usul va tezlik bilan ajralib turadi.

Aktyorning kasbiy kompetentligi uning usulni (ritmni) his qilishi bilan belgilanadi. Buni esa ritmika, sahna harakati va vokal darslarida turli harakat va ovoz mashqlari yordamida hosil qilish mumkin. Tabiiyki, har bir inson musiqani eshitish qobiliyatiga ega. Shunchaki, bu qobiliyatning namoyon bo'lish darajasi har bir insonda o'ziga xoslik bilan farq qiladi. Bo'lajak teatr va kino aktyorlarida kuylash mahoratini shakllantirish uchun avvalo musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Keyingi bosqich – aktyor uchun eng zarur bo'lgan jarayon – to'g'ri vokal nafasini shakllantirish. To'g'ri qo'yilgan nafas bilangina to'g'ri sahnaviy ovoz hosil qilish mumkin. Kuylash jarayonida shakllangan to'g'ri nafas, ovoz postanovkasi aktyorga katta sahnalarda ovozni zo'riqtirmasdan, jarangdor va uzoqqa yetkazib berish imkonini beradi. Muntazam

ravishda bajariladigan vokal mashqlari nutq a'zolarining ishlashini faollashtiradi, sahnada har bir so'zning aniq va ravon bo'lishini ta'minlaydi, ovoz paychalarining chidamliligini oshiradi va bu aktyorga uzoq vaqt davomida turli tembrlarda, ovozga zarar yetkazmasdan ishlash imkonini beradi. Bundan tashqari mashg'ulotlar davomida talaba musiqiy o'lchovni aniqlashni o'rganadi va bu kabi ko'nikmalar kelajakda spektakllardagi plastik harakatlar, jang sahnalari yoki raqs nomerlarini ijro etishda yordam beradi.

Ma'lumki, vokal darslari aktyorlik mahorati, sahna nutqi darslari bilan uzviy bog'liq va albatta, har bir pedagog tayanchli nafas, nafasni to'g'ri taqsimlash, ovoz diapazonini kengaytirish, tovush kuchini va uchishini hosil qilish kabi maqsadlarni o'z oldiga qo'yadi. Darslar jarayonida pedagogdan talabalardagi jismoniy zo'riqish, tana mushaklarining aynan qaysi nuqtasida taranglik, siqqlik yuz berayotganini aniq bilish va uni nazoratga olish, siqqlikni bartaraf etishga ko'maklashish talab etiladi [2]. Talabaning iste'dodi, bilimi, shaxsiy intizomi bo'lajak aktyorga har qanday murakkablikdagi rolni muvaffaqiyatli ijro etish imkonini beradi. Bu fazilatlar esa aktyorning kasbiy kompetentligidan dalolat beradi.

Albatta, teatr san'atining har bir yo'nalishi uchun qo'shiq ijrosining vazifasi, aktyordan talab etiladigan ko'nikmalari mavjud. Har bir yo'nalishning o'ziga xos maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, vokal repertuari tanlanadi.

O'zbek milliy qo'g'irchoq teatri repertuaridan joy olgan spektakllar musiqa, raqs va qo'shiqlarga boy bo'lib, musiqiy yechim mazkur spektakl uslubi yoki janridan, rejissyor va kompozitorning dunyoqarashidan kelib chiqib tanlanadi. Albatta, tanlangan musiqiy material spektakldagi tasviriy yechim bilan bog'langan bo'lishi kerak. Fantastik va lirik kuylar, ovozlari, shovqinlar o'z navbatida sahnadagi ranglar jilosi bilan uyg'unlashishi lozim [3]. Qo'g'irchoq teatrida qo'g'irchoqlarni qo'g'irchoqboz aktyorlar boshqaradilar va ular uchun ovoz – bu yagona quroldir. Odatda qo'g'irchoqni boshqarayotgan aktyorlarni tomoshabin ko'rmaydi. Chunki ular shirma ortida turadilar.

Qo'g'irchoq teatri aktyorligi san'ati yo'nalishi bo'limi talabalari uchun vokal darslari nafaqat tabiiy vokal tovush hosil qilish, balki ovozni o'zgartirib kuylashni ham o'rganishdan iborat. Chunki, spektaklda aktyor bir vaqtning o'zida ham ingichka, ham yo'g'on ovozlarda xarakterli obrazlar yaratishi, ovozni turli tembrlarda o'zgartirib kuylay olishi kerak. Shuning uchun

repertuar tanlashda ovozning moslanuvchanligi va turli obrazlarga kira olish qobiliyatini rivojlantiruvchi asarlar tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu yo'nalishda asosiy urg'u ovoz imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan bo'lib, turli hayvonlar, ertak qahramonlari va fantastik mavjudotlarning ovozlari ifodalovchi, taqlid, keskin tembr o'zgarishlari bo'lgan asarlar muhim o'rin tutadi. Bolalar uchun qo'shiqlar, xarakterli vokal asarlari ham shu jumladan.

Dramatik teatr va kino aktyori uchun vokal birinchi navbatda nafas va nutq uyg'unligi, emotsional va psixologik holatni ovoz orqali boshqarish vositasidir. Vokal asarlari aktyorlik mahorati va dramatik vaziyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu yerda qo'shiqning musiqiy murakkabligidan ko'ra, uning dramatik matni va ichki kechinmalarni ifodalash muhimroqdir. Ya'ni, qo'shiq kuylash emas, balki kuylayotgan holatda yashashni talab qiladi. Dramatik teatr va kino aktyori repertuaridan joy olgan asarlar - klassik romanslar, dramatik ariyalar, kinofilmlardan qo'shiqlardan iborat bo'lib, ular qaxramonning ichki kechinmalarini ovoz diapazoni orqali badiiy ifodalashga xizmat qilishi lozim.

Estrada aktyorligi san'ati pantomima, nutq janrlari, qo'shiq, raqs, sirk san'ati kabilarning barchasini o'zida jamlaydi. So'z, harakat, plastika, vokal san'atini egallash estrada aktyori mahorati, uning kasbining asosiy sharti bo'lib qoladi [4]. Qolaversa, ovoz – bu asosiy mahsulot bo'lib, vokal aktyorlik mahoratining markazida turadi. Asosiy urg'u vokal texnikasiga qaratilgan. Vokal darslarining maqsadi talabada ijro mahoratini oshirish, ovoz diapazonini kengaytirish, turli vokal janrlarida qo'shiq kuylay olish (milliy va jahon estrada qo'shiqlari, xalq qo'shiqlari, jaz, blyuz, myuziklardan qo'shiqlar), sahnadagi harakat bilan kuylashni birlashtirishni o'rgatish, nafasni qismasdan, ham faol raqsga tushish, ham qo'shiq kuylay olishdir. Estrada aktyori uchun repertuar tanlashda talabaning (bo'lajak aktyorning) individual imkoniyatlari zamonaviy ohanglarni his qilishi va sahnaviy harakat bilan qo'shiq kuylashning sintezi asosiy mezon hisoblanadi. Ushbu san'at turi aktyorlari boshqa teatr aktyorlaridan farqli o'laroq vokal texnikasi, vokal bezaklarini (nolalar, melizmlar) mukammal ijro qilishlari va sahnada harakatlanish madaniyatini namoyish etish xususiyatiga ega bo'lishlari lozim.

Bo'lajak aktyorlarni tayyorlashda folklor qo'shiqlari alohida ahamiyatga ega. Xalq qo'shiqlaridagi betakror ohanglar va xalqona iboralar aktyorning nutqini rivojlantirishga, obrazda milliy

Pedagogika, psixologiya

xarakter yaratishga yordam beradi, madaniy va ma'naviy boyitadi.

Agar raqs aktyorning tanasini sozlasa, vokal uning ruhiyati va ovozi mukammal sozlangan cholg'u asbobiga aylantiradi. Ovoz hosil qilish va uni boshqarish, nafasdan to'g'ri foydalanish aktyorni professional darajaga olib chiquvchi asosiy vositalardan biri desak, mubolag'a bo'lmaydi. Shunday ekan, vokal darslari aktyorlik san'atining ikkinchi darajali qismi emas, balki uning kasbiy poydevoridir. Qo'g'irchoq aktyori uchun vokal xarakter yaratish vositasi bo'lsa, dramatik teatr va kino aktyori uchun nutqning kuchidir. Estrada aktyorligi san'ati yo'nalishi uchun esa vokal asosiy mahorat hisoblanadi. Repertuarining to'g'ri tanlanishi bo'lajak aktyorning nafaqat ovozi, balki uning kasbiy yo'nalishiga xos bo'lgan individual uslubini shakllantiradi.

Qo'shiqchilik san'atining yana bir turi, vokal ansambl haqida bir oz to'xtalib o'tsak. Vokal ansamblni nafaqat jamoaviy ijro, balki aktyor yoki xonandaning o'zaro muloqot maktabi sifatida tasvirlash mumkin. Aktyor uchun ansamblda kuylash – bu o'z ovozi boshqalar bilan sozlash, ya'ni sherigini eshitish va unga moslashish, o'z ovozi emas, balki umumiy garmoniyani (ko'p ovozlik) his qilish demakdir. Bu mas'uliyatni bo'lishish va jamoaviy obraz yaratishni, vokal

va emotsional dalda berish ijro sifatini oshiradi. Spektaklda ansambl voqea rivojini tezlashtiruvchi muhim dramaturgik vosita vazifasini ham bajaradi.

Aktyorning kasbiy kompetentligini bir necha asosiy komponentlar bilan tavsiflash mumkin. Ular nafaqat iste'dodni, balki uzluksiz mehnat, bilim va ko'nikmalar majmuasini ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy teatr va kino san'atida kuylay oladigan aktyorlar yuksak qadrlanadi. Ular musiqali spektakllarda bosh ro'llar, dublyaj va multfilmlarga ovoz berish, qo'shiq kuylaydigan qahramonlarni ishonarli gavdalandirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, vokal darslari bo'lajak aktyorlarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Bu jarayon shunchaki musiqiy ko'nikmalarni egallash emas, balki aktyorning ichki psixologik holatini tashqi ifoda vositalari (ovoz, nafas, diksiya) bilan uyg'unlashtiradi, sahnaviy madaniyati va badiiy ifodaviyligini yangi bosqichga olib chiqadi. Vokal san'atini mukammal egallagan aktyor o'z mahoratini turli janrlardagi asarlarda samarali qo'llay oladi. Bu esa aktyorning professional o'sishiga, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va sahnada haqiqiy hayotiy obraz yaratishga, shuningdek, serqirra ijrochi sifatida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi qarori. 31.05.2017 y.
2. M.Abdullayeva. Dramatik teatr va kinoda aktyorlik mahorati. O'quv qo'llanma. T.: 2011 y.
3. A.A.Abduxalilov. Qo'g'irchoq teatri rejissyorligi. O'quv qo'llanma. T.: "Innovatsiya-Ziyo". 2020 y.
4. M.Yusupova. Maxsus fanlarni o'qitish uslubiyati. Darslik. T.: 2015 y.
5. Internet saytlar.